

ՀԱՆԴԵՍ ԱՄՍՕՐԵԱՅ

ԲԱՐՈՑԱԿԱՆ, ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ, ԱՐՈՒԵՍՏԳԻՏԱԿԱՆ

Կը հրատարակուի ամեն ամսոյ սկիզբը:
Բաժանորդագրիմ է կամիսի վճարելի՝ ծարւելիմ 8 ֆր.
— 4 դր.: — վճարմանս՝ 5 ֆր. — 2 դր. 50 կոպ.:
Մէկ թիւ առամսիմ՝ կը վաճառուի 1 ֆր. — 50 կոպ.:

Խմբագրութեան կենդրոնամասայրն է՝ Վիեննա, Միտ-
թարեան Միաբանութեան Մասը վաճառը:
Ճամբոս ծախքն խմբագրութեան վրայ է:
Ժամկոչմուռքն առամսիմ սակարկութեամբ:

ԲԱՐՈՑԱԿԱՆ ԹԻՒՆ

ԱՐՈՒՍՄԱՐԿԱՆ — Ցառագարութեան խնդիր: —
Հետազոտութիւնը նախնացող ռամբորէնին վրայ:
ՄԱՍՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ — Ամանտ Եվալկէր-Լերիենիֆելտ
եւ Երկիր Հայոց:
ՔՐԱԿԱՆ — Ազգայնի հրատարակութիւնը 1887 տարւոյ:
ՄԱՍՏԵՆԱՄՈՍԱԿԱՆ — Պատմութիւն Հայոց:
ԹՂԻՎԱՅՈՒԹԻՒՆ — Ծաշակ Հոնգարայայոց Լե-
զուէն:
ԱՐՈՒՍՄԱՐԿԱՆ
ՑՊԱԳՐԱԿԱՆ — Նորահատ չայերէն տառեր:
ՀԱՄԱՇԽԱՐԱԿԱՆ ԱՐՈՒՍՄԱՐԿԱՆՆԵՐՍ ԳԵՂԱ-
ՐՈՒՅՍՏԻՑ (Պատկերազարդը):

ԱՐՈՒՍՄԱՐԿԱՆ
ՊԱՍՏԱԿԱՆ ՆՈՐԱՎԱՐՈՒՄ — Գաւառիկա:
ԱՐՈՒՍՄԱՐԿԱՆ
ՆՈՐԱՎԱՐՈՒՄ — ՏԵՏԵՆԱԿԱՆ — ՄԱՍՏԱՐԱՆՈՒՄ
ՔՐԱՎԱՅՈՒՄ ՏԵՏԻՔԻՐՆ (Պատկերազարդը):

ԱՐՈՒՍՄԱՐԿԱՆ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

Չէինք բազմար միակերպ լեզուական-բա-
նասիրական խնդիրներով թերթն բեռնաւորել,
կամ — ընտանեկան բացատրութեամբ — գա-
ղեալ Բաւարիայի իտլիք. այսպէս որ ընթեր-
ցողս մէկ մասին կարեն որ երեցական ռարիշնե-
րուն թերեւս տաղտուկ բերէ: Սակայն անպակաս
հնազնետէ յերեւան ելած նորանոր խնդիրներ
եւ առաջարկութիւններ ի նպատակ գրաւորական
զարգացման ազգին՝ յորդորակալմիմ կ'ընեն զմեզ
անտարբեր չմեղ ժամանակիս որեւէ մտաւորա-
կան շարժմանցն առջեւ. — թէպէտ երբեմն
տեղեւայ հնուարութեամբ եւ թերթի թուոցն
ամսոյ միջոցաւ բացատրութեամբ՝ անագան կը
հասնի մեր ձայնը:

ՑԵՆՈՒՐԳՈՒԹԵԱՆ ԹԻՒՆ

Վրեւմեները նեաուելէն ետեւ դժուար է
այսպէս անագան ի բեմն ելլել կամ նոր վճիռ
տալ, մանաւանդ քուէարկութեան էլիցն անտե-
ղեակ խօսողի մը: Բայց կը վերնայ անպատեհու-
թիւնը՝ նկատելով որ մեր գիտութիւնը չէ ոչ քու-
եպքը չէզոքացնել եւ ոչ նոր քուէ տալ, թող
թէ վճիռ արձակել. այլ կը բաղձանք որ կա-
նուի թէ անագան խնդրոց եւութեան լաւ թափ-
անցուի, եւ գործողութիւնը ըստ կարի գիտա-
կցութեամբ կատարուի:

Հայերէն պրուբերնից հարազատ հնչման
վրայ վերջին ժամանակներս քանի մ'անգամ խն-
դիրներ հրապարակաւ յուզուելէն ետեւ՝ Կ. պոլ-
սոյ Արեւիկ օրագրին 15/3 Մարտ թուոյն երկ-
մասնեայ «Առաջարկութիւն» մը կը հանուի Ու-
սումնական խորհրդոյն առջեւ, 1) Արեւմտեայ
Հայոց արտաբերութիւնն եւ 2) Օտար բառե-
րու հայերէն ուղղագրութիւնն ըստ Կոնստան-
տնուպոլսի յերիւրերու:

Յայտնի է թէ այս դրս, իբր գարէ մ'ի
վեր, ինչ կ'իմացուի Նախնացող Կոնստան-
տնուպոլսի — այսինքն՝ կ'իմացուի օտարազգի բա-
ռից յարմարագրութեան մէջ գլխաւորաբար հայ-
երէն բաղաձայններու Միջին ու Նոր բնական
փոխանցել, որուն մասն է նաեւ զ եւ զ բերուն
կերպով մ'իրար փոխանակել:

Յայտնի է գարձեալ՝ թէ այս խնդրոց վրայ
ճառելով՝ խօսքն առ Արեւմտեայ կը հայի կամ
անոնց կ'ուղղուի սովորաբար¹, սակայն ունին

¹ Արեւմտեայ ընթերցողաց կը յանձնուի՝ որ լատին
գրով նշանակուած հնչմանը ընդհանուր լատինական կա-
նոնաւ նկատեն, ինչպէս առհասարակ ընդունուած է բա-
նասիրութեան մէջ. եւ ոչ մասնական գաղափարն ընթեր-
ցանութեան օրինոց:

Արեւելեայ գաւառացիք եւս յայսմ իրենց բաժինն արժանի անոնց ալ ուշադրութեան:

Յայսմ, ինչպէս կ'երեւայ, սակաւաորդ մեղք միաձայն եւ շատերն անհամաձայն ունենալով՝ սովին իսկ պատճառ մ'աւելի ունիլը խօսելու. ապա թէ ոչ՝ աւելորդ էր իստիքն: Այսու հետեւ գերեմ՝ գիտելով ժամանակիս գաղափարացն հետզհետեւ աւած զարգացումը, յուսանք որ եթէ ոչ մեր բանասիրաց լրութեանը՝ գոնէ միջ մասին առջեւն իբրեւ հայհոյութիւն արձակած չենք երեսար գլխաւորաբար այս երկու նախադասութիւններս, զոր կանխենք այժմէն ի մէջ բերել՝ թէ 2. Նախնիք ճառագայտն չունէին. եւ

2. Նախնիք Փէլէյնէն իջալ էլին տեսած: Բայց՝ սա եւս փութկանք յաւելուլ՝ թէ ինչ որ ալ աւանդութի ղեւծութիւն մասին իբր ստոյգ կամ իբր հաւանական, ժամանակիս բազմադիմի պատճառմանցն առջեւ գոտարայայտ կ'ընծիւ մը կը մնայ ի գործնականին՝ նորոյս ընդ հնոցն յարմարաւոր լծակցութիւնը:

Ինչդիմի ի մասունքս բաժանելով՝ նախ զներկայն կամ մեղք մերձաւոր ժամանակները դիտենք, — մասնաւոր զվերջին գարեբուս հայերէն հընչմանցն ըստ գաւառաց գաւառաց պիւնայլ ճիւղաւորութիւնն. — եւ առաջին յորդուած կ'ընծայեցնենք համառօտիւ ճառագայտութեան պատմութիւնն ի յետին ժամանակս:

Հիկայ թերեւս բովանդակ հայ բանասիրութեան մէջ երեսից մ'որ մեր դարուս այնչափ առեղծուածական եղած ըլլայ, այսինքն անյոյժ մնացած հանելուկ մը՝ ինչպէս ճառագայտն ըլլաւ ըսուած գրութեան օրէնքն: Նիստ օրէնք մը, ուրուս գործարարութեան համար ոչ միայն բազմաթիւ կանոններ միտք առնելու է, այլ մանաւանդ — Արեւմտեայ խօսելով՝ — իւրաքանչիւր գրող հարկ էր կամայ կանամի հպատակի՝ իւր ըմբռնան, իւր մտաց, նաեւ իբր թէ իւր կամացը դէմ գործելու առանձին անձնորացութեամբ մը, եւ ով որ նոյն կանոնաց անցէտ է՝ անցէտ է նաեւ հայերէն լեզուի. եւ եթէ չըսկապտակի՝ ապաւանդ է յորինու: Օրէնք մը՝ որ օտար ազգաց ոչ միայն անըմբռնելի՝ այլ եւ ի.

¹ Յետեւ ենք եւրոպացի գիտնական մ'որ իւր Pöhlus անունան հայոց մէջ այն աստիճան աշխատի կերպարանք առնելը ըմբռնել չէր եղած՝ կը պնդէ թէ անուշառ Boghoss բառն՝ անկախ ի լատինէ՝ բոլորովին զատ ու մասնաւոր անուն մըն է՝ ազգին մէջ Առաքելայն սեպհականութեւն: Եւ առաւ գիւ՝ որովհետեւ, քանի որ կանոններ պնդեց է օտար մ'առնել. պարզուի՝ միշտ որ միայն այս անօրինակ բառիս իւր սեպհականին հետ նոյնութեանը համադրել:

բաւունք տուող է բողոքելու՝ իւրաքանչիւրին բառիցն ու անուանցն աղաւաղ կերպարանափոխութեան դէմ:

Նշանագիրք կամ տառեր հնարուած են՝ բերնի հնչանքն ամենայն ճշգրտութեամբ ներկայացընելու վախճանու, եթէ իւր սեպհական լատինէն՝ եւ եթէ օտարաց բառերուն նկատմամբ. այնպէս որ օտար բառ մ'իմ գրովս գրելու՝ եթէ այս կամ այն հնչման իմ այսուբնեւ ճշգրիւ չպատասխանէ՝ հարկաւ անոր նման եւ ամենանման գիրն ընտրելու եմ, որ ըստ կարի՝ ճշգրիտ ներկայացընէ: Այսպէս ամեն ազգաց օրէնքն. այսպէս բնականն — Ոչ այսպէս մեր հայերէնն. այլ մինչեւ որ գրողն իւր անձին բուն ընելով՝ զգուշաւոր մտադրութեամբ չխեղաթիւրէ ձայները, մինչեւ որ այս կերպով ըստ օրինի՝ «հայոցըն» զայլազգին, (որովհետեւ «հայացըն» անուն տրուած է այս գործողութեան) հայերէն չէ գրածը. կամ գոնէ հին եւ դասական (classique) ընտիր գրութեան օրինաց դէմ կը մեղանչէ: Առաջին անգամ դէմն կ'ընէ օտար անուն մը, Pilatos, կամ Gabala, կը սխալիմ՝ եւ թէ իմ տառերովս նոյն հնչանքն հաւատարմաբար անդամադարձընեմ հայերէն, այլ հարկ է որ այնպէս չըրեմ եւ գրեմ՝ որ կարգամ Bighadós եւ Սարգիս. Նորանշան օրէնք, սակայն վերջապէս օրէնք՝ զոր յարգել պէտք է — Աւստիկ այս է հայերէն ճառագայտութեան:

Ո՛վ է արդեօք այս օրինաց օրէնագիրն. — Ինչպէս ընդունելի եղած է օրէնքն առ հասարակ առանց բացառութեան. — եւ այն՝ դարեւրով շարունակեալ առանց վերապելու: — Մենք այս տեղս վայրկեան մը մեր հետաքրքրութիւնը զնայելով՝ անցնինք մեզի մերձաւորագոյն դիտելու:

Հիշեալ զարմանալի երեւութեւն թերեւս աւելի զարմանալի այն է որ դարեր անցան առանց իրողութեան վրայ զարմանալու, առանց մեկնութեան հետամուտ ըլլալու. եւ յանուանէ՝ այս վերին գարեբուս. ուր կը շարունակուէր նոյն օրինաց պահպանութիւնը պարզապէս զգոնափառ հընչ հպատակութեամբ մը, առանց քննելու եւ առանց երկբայելու. վերջապէս գոհ կ'ըլլուէր միափառ հանդարտութեամբ մ'իբր թէ ըսելով. այս է մեր սովորութիւնը, այսպիսի է հայերէնին բնութիւնը. — Այսչափ էր նոյն ստոյգական ժամանակաց տեսականն ու գործնականը յայսմ մեծութեան:

Սակայն բանասիրականին պակասաւորութեամբ՝ պակաս էր նաեւ ճշգրտութիւն ի գործնականն, այնպէս որ ոչ միշտ եւ ոչ ամենայն մաս.

սամբ հաւատարիմ՝ հետեւութիւն կար նախնեաց, պլ թուլաբար եւ աղատօրէն՝ եւ առանց շատ խորհրդածելու: Ասպէս՝ Petavius, Պետաւի- լիւսը՝ կը գտնեն միեւնոյր ժամանակ Beda, Պետա- քուած. (ուր հին եւ նոր կերպերուն ակնբերե- ւ հակադասութիւնը.) ըստ պսմ ուրիշներն ալ, Ուստի ոչ ամէն դէպքէ համար կ'արժէր նախ- նեաց գրութեան օրէնքն, (եւ այս պնչափ աւելի՝ որչափ զարեւր կը յառաջանային.) պլ մերթ անմալ ըստ կանոնի, մերթ սխալաւոր. երբեմն անուան մը կէշ միայն տառադարձութեամբ. եւ երբեմն իբր բնական ազդմամբ (instinctivement) ըստ նոր գրութեան ժամանակակից հնչմանց հա- մեմատ՝ միով բանիւ՝ ըստ կամի եւ ըստ դիւրի, գէթ նոր ազգաց բառերուն նշանմամբ: Ըսով բնականապէս ամէն անձնօթ անուանց առջեւ հազի էր որ ընթերցող տարազուսեալ մար՝ թէ ո՞րն եւ արդեօք անուան սկզբնական հնչումն: Սոյն ազատութիւնէ կամ անորոշութենէ բացառու- թիւն ունէր հին անուան ի նախնեաց ժառան- ցուած ձեւն, որուն միշտ կը խնայուէր, ու կը պահպանուէր իբրեւ արդէն սեպհականաւ ազ- ցային տառացուած. եւ նոյն նուիրական գրու- թեան (տառադարձութեան) կանոնը ձեռք կ'առ- նուէր՝ քանի անգամ որ հին (յունարէն կամ լատիններէն) կամ հնաձեւ անուն մը պէտք կ'ըլ- լար հայերէն գրել:

Իսկ օտարազգիք հայերէն անուններն իրենց ազ- ցային գրութիւն ըստական ճիշդ կը գրէին. զորօրինակ տարին պարսկականաբար ամէ. բրով, եւ եւրոպացիք լա- տին գրով, ըստ պնչեալլ հայ գաւառացց հնչմանց ինչ- պէս որ անոնց բերնէն կը լսէին: Հայագէտ եւրոպացի գիտնականաց արգէն ասէն երկու դար յառաջ ծանօթ էր Հայոց արեւելեան եւ արեւմտեան իրարա հակառակ արտասանութիւնը: Ըրեօտեր գերմանացիէն, որ լերիւս-

նեցի եւ Աժառիկանցի Հայոց աշակերտած եւ անոնց գաւառական հնչմամբ կը կարգար, ու կը գրէր Skajuer- di, Սկայուրդի. Djaschnetz atien, Ժասնէտ-տիեն. եւ այլն: Նախնեաց հեղինակութեան վրայ յենջով՝ կը պահպարէկ գիտալացին կըմ. Կալանու, « որ Կ. պոլսեցոյ աշակեր- » տեալ, կ'ըսէ, Փոքր Ասիոյ հնչմունքն առած է, եւ ինչ » շքեմ է (male fecit) համեմատ կարգելով՝ զի առ. բ, եւ » զգ. առ. է, եւ այլն. ու — (թէպէտ իւր ալ պնչեալլ ան- » զամ՝ կարողութեամբներն իրարու. ըստ հաւատարիմ չեն » երեւար.) — Չենք յենք գէուրթոնեան (Վիտտեան) » անգղիացի եղբարքն որ Արեւելեաց (հնդկ. երկանեցի) » արտասանութեան աշակերտած ըլլալէն ի զատ՝ Մոլլս. » խորենացոյ լատիններէն թարգմանութեան մէջ միայն » բարձր գաւառական գրուած յունաձեւ կամ լատինաձեւ. ու- » զած են փոխարեքէլ հայ անուններն, այսպէս, Scordi, » Parerus, Սկայուրդի, Պարուր. (իբր թէ յուն. Σκαορίδος, » Παρούρος.) նշնպէս եւ.՝

Goracus, Գորակ.	Bamberda, Բայբերդ.
Carpacius, Կարպակ.	Chasafus, Քասաֆ.
Juscus, Գոսակ.	Mandacuii, Մանդակունիք,
Perzius, Պերիւ.	եւ այլն:

— Կալանոսի (արեւմտեայ) գրութեան կերպն ունի Բաթ. Վիշոյ գաղղիացին, եւ քիչ մ'աւելի խառնակ. զորօրինակ այս անուան յարմարագրութեան մէջ. Կոզմիդու- տոս. (Gotefridas.) Ֆրիդերիկոս. Կոսմոն. Ալիգենի, (Albigensis.) Պոլոտոս. Ալաձազ եւ այլն:

Անոնցմ եւ ուրիշ օտարազգի հայագէտներէն այն ժամանակները կարելի չէր ասելն ուղղաբոյն գրութեան սպասուիլ՝ քանի որ մերազգիներէն ոչ որչ. կանոն մ'աշ- քի առջեւ ունէին եւ ոչ չափաւոր անխալ օրինակ:

Կարեւոր թուեցաւ այստեղ օտարազգեաց ալ գրութեան կերպն յառաջ բերել, որ առաւարդեալ իւնչ- ղայոյ լուծման հետ յարմարութիւն ունի: — Եւ անչ այս միջանկեալ գիտաբութիւնէն ետքը գաւառացի մեր ներ- քին պատմութեան:

Արդէն վերոյիշեալ անորոշ ընթացքին ան- պատեհ հոգեմեծ եւ իրեն երկօրեակ գոժաարու- թիւնն սկսած էր բանասէր մտքերը յոգեղն՝ երբ

¹ Աւասիկ այս շրջաբերպեան յարմարագրութեան քանի մը օրինակ մեզ մերաւոր հարկաբանայ միջոցն՝ 1740—1840:

Ա. Ըստ նախնեաց օրինի. Կատանիա, (Catania) Կա- րուշա, Կուպեանիկոս. Բեմադար. Բեմաձեռուտոս. Պինե- ղեանց, (Pinelli) Մաղդաձեռուտոս. (Maldonatus) Գեռնեմի- սո, Ռուսեմոս, Սկիւտ, եւ այլն:

Բ. Անշուշ բառերովն ինքզինքնէ՝ Կարպրիւն. Լու- փեր. (երբեմն նաեւ Ալպատոն) Զոլիփիւն. եւ Կաթմեայ՝ Դեա- փալու. — ք եւ ի եւալլն. Իրարու տեղ. օրեք ըստ մասին սովորական եղած են ժառանգութեամբ:

Գ. Կալմէտ. (Calmet) Կարթեփոս. (Cartesius) զգլ. Descartes, Կալփիւն. (Goudin) Պիլլուար, եւ այլն:

Դ. Ըստ նոր (արեւմտ.) գրութեան ըստման յայտնի է. սաղայն նոյնը կը գտնենք երբեմն հին ազգաց գաւառական անունաց վրայ ալ անձեհ կերպով. Թեւէտո. Եղբոս. եւ այլն (փինկի՝ Թեւէտոս. Եղբոստո.) որ նշնպէս ցայսօր ժառան- ցութեամբ մուտ գտած օտարութիւնը են շարերէն մէջ:

² Հեղինակն հայ-լատին քերականութեան՝ Արտ- ման լեզուին գրած. Thesaurus linguae Armenicae. Am- stelodami, MDCCXI.

¹ Ուր յարմարագրութեան կերպն յայտնի է իւր անուանէ՝ Կլ. Կալանոս. Clem. Galasus. Romae, MDCLI.

² Gul. & Georg. Whistonii, «Mosis Chorenensis Hist. Armeniae libri III. Londini, MDCCXXXII.»

³ P. Jacq. Villotte, որ զինքն իւր հայերէն գրուած- նոցը մէջ պարզեցաւ՝ «Եթեք Վարդապետը կ'անուանէ. — ԺԷ. դարուն սկիզբները:

⁴ Երանօթ է նոյն ժամանակներու հայերէն մատենա- գրութեան վիճակը: — Առաջեկ վարդապետ Պարթեմի՝ ԺԶ դարու պատմագիրն, որ բառական կարգաւորեալ գրուած- նոյն համար ազգայն լեզուիտաց խորքը կը դասուի, բա- ւերաւ ուղղագրութեան մասին ընդհանրապէս իւր արեւ- նելոյ գրութեան կերպը պահելով.՝ ըստ եւ ըստ յամեմ- անկն կը ընդ ինքն իրեն հակառակ, այսինքն ուսանց որչ. սկզբունք եւ սակալ սխալներով: ԱՅս իւր յարմարագրութիւնը. Թալիւլէ. Դսիւլուան. զգլուշ. լալուտ. Ալիւլուապ. մու- ղաթա Ժառնա. փալուշ. Բիւնա. Դիւնաւեքն Էլուն. (այ մի անգամ!) — Բայց այս խառնակութիւնն այն սղարութեան ցարդերն հասարակ էր. ուր ունէի կոչա սխալներ սովորա- կան էին. Թալեւոս. զրիք. զրիւլի. եւ ուրիշ միւնն. ցայսօր յամեմ անանած ուղղագրական պայմանագրութիւններ, Բարբուղիմեոս. պատմաբ. եպարեոս. Զերիկեոս. եւ այլն:

Հետզհետե զարգացող նոր մասնագրութեան առթիւ յաճախագոյն գրելու հարկը՝ կը ստիպէր այս ճառագարձութիւն ըստած գծաւարութեան վրայ ի մերձուստ խորհրդածել եւ վերջական պատշաճաւոր որոշում մ'ընել: Դարուս երկրորդ քառորդին սկիզբները ինքզնին երկու կողմն ալ կշռուելէն տեսնէ՝ շարեաց միակ դարմանը տեսուեցաւ վերջապէս ի լծնկեցութեան այն տաղտուկ օրինաց, որ շատոնց սկսեւր էր գրողները նեղել եւ ընթերցողներուն խորթ գալ: Եւ այսպէս՝ սահմանուեցաւ ցայն վայր առանց որոշ սկզբան իբր ընագրեցիկ օրինազանցութիւնն ընել օրինաւոր, վասնից այն էր նոր ժամանակիս պահանջութիւնը. — հնարինեացն յարգելով միշտ ու պահելով իրեն հնութիւն: Ըստ այսմ յերկուս բաժանեցաւ. օտար բառից հայերէն գրութեան կերպը. կամ մանաւանդ օտար բառերն երկու դաս զանազանուեցան. — Ժ դարէն ի վեր, եւ Ժ դարէն ի վայր. «առաջններն ըստ նախնաց տառագարձութեան գրել», երկրորդներն առանց տառագարձութեան մեր ընդհանրման, ՚նչն խառնութիւնն իբր թէ անունները նմատել կու տար ի Սրբազան եւ Արտաքին գասակարգեալ. (Sacrés et Profanes.) Այս որոշումն էր Վինետական պարոնն, ուղղակի եւ գլխաւորաբար գրաբար գրուածոց համար:

Գիրացուցիչ եւ գործնական էր այս հէշտ ճամբան. որ թէեւ ըստ ինքեան նոր գիւտ չէր, ինչպէս յառաջ տեսնել, բայց սահմանազէջող որոշմամբ տատամսութեան եւ անկողար կամայականութեան վերջ տալն էր իւր արդիւնքը. իսկ բացարձակ Ժողովրդականութիւնը (popularité) բնականապէս ընդունելի կ'ընէր զինքն (արեւմտեայ) հասարակութեան: Սակայն պարզապէս գործնական ըլլալով որոշումն, եւ ձգած սահմանագիծը կամայական, նոյն իսկ իւր մէջն ի ծածուկ ունէր շփոթութեան եւ ընդգիծութեան սերմն ու ծիրը, զոր կանուխ թէ անագան՝ օր մ'օրանց կրնար բանասիրութիւնը բուսցնել եւ աճեցնել: Դարձեալ իւր մէջն ունէր անբաղադր (incohérent) գործողութեանց սկզբունքը. զորօրինակ ըստ այսմ՝ հնաձեւ Կոլումբոսի քով պիտի կենար նորաձեւ Գալիլեոսը, որ միեւնոյն անունն են. (Columbus, Columbia;) Հին լատիներէն Կոլումբոյի հետ՝ նոր աշխարհագրական Գալիլեոս

քաղաք. Գիորի թագաւոր, եւ անոր հետ իւր առնանակից երկիրը՝ Նոր ձեւերիս, եւ այլն եւ այլն: Թող միւս անկուններէ իտիւրին ալ թէ անունաց նորը պիտի ընտրուէր թէ հինը, (մանաւանդ գրաբար գրուածոց մէջ.) իւրաքանչիւր նոր աշխարհոյցն մը, կամ մեք ըստ պատահան տնօրանկան եղածը. — բաւական է միտք բերել միայն աշխարհագրական անունները:

Այսպիսի ըստ տեսականին խառնութեան: Սակայն իրը ինքզնին ներքին տեսութենէն վերացնելով, եւ արգար խոսելով՝ գիրին ալ չէր գործնականին վարանցեցուցիչ գծաւարութեանցն առջեւ հարթացոյն ճամբայ բանալ, այն գծաւարութեանց՝ որոնց դեռ պիտի գիրին Հինեարուժումն, — որով թէ հին լեզուին անարատութիւնն ազատել, եւ թէ ժամանակիս պահանջմունքը գոհ ընել: Սոյն գրից մէջ՝ անտարակցոյ հիմնականներն տարբեր պիտի խորհէին արեւելեայ գաւառացիք եւս, որ զերեւը յայտն աւելի բախտաւոր տեսնելով՝ դեռ համարձակ բողբոջքն եւ անխնայ մեղադիր՝ արեւմտեան «սխալ» հնչման եւ «ագիտական» գրութեան:

Հատ շանցաւ՝ կարգն եկաւ եւրոպական լեզուաց մէջ հայերէն անունաց նկատմամբ ուղղագրական բարեփոխութիւն մուծանելու. եւ անկախ Ժ դարէ կամ ուրիշ զարգացիկ՝ սկիզբն եղաւ ազգային հին անուններն ըստ արդի արեւմտեայ հայ հնչման եւրոպացի տառերով գրելու, իբր թէ Յունաց եւ ըստ նոցանէ Հռոմայեցոց աղաւաղ թոթովանքն ուղղելու եւ անոնց աշակերտեալ պիժմու եւրոպայի՝ ընդիւր եւ հարազատ հայկական հնչմունքը հաղորդելու համար: Ուրախութեամբ գրիցիցն այս նորութիւնը քանի մի եւրոպացի թարգմանիչք,¹ եւ սկսաւ գաղղ. եւ իտալ. գրուածոց մէջ կարգացուիլ:

Dicran, Տիւրան.	Aghouank, Աշուանք.
Pacarat, Բագարատ.	Kghuar, Գղուար.
Goghph, Կոգփ.	Oghgan, Ողկան.
Gaghardsch, Կղարժ.	Kaghodz, ² Գաղոջ.
Aghdznik, ³ Աղձնիք.	Djgheb, Ճիգեպ, եւ այլն:

¹ Զոր անպատեհ է Նոր Արտաքին թարգմանիկ՝ անունաց պատահական նշանութիւնն իտալերով:

² Եւս Բաղաժիւղ, 1846, էրես 54:

³ Այս անց մէջ ճշ բաղադրութիւնը կրնար միայն արեւմտ. ծայր տեղ բռնել, եւ ոչ ծայր ու ցլի՝ որոնց արգեն աստիճանաւորութիւն չի խաբեր արեւմտեայ հնչումն: Գոնե ց, առնեն խառաղոյնը, զեւթ էր նշով ներկայացուիլ:

⁴ Կը ապուսուէր հոս ալ անհնել ք — ք (եւ ոչ ք) ըստ այսմ՝ գրութեան. ինչպէս որ տեսնուի Goghph.

Հայերէն բնագիրն (չգրք) յոգնակի ըլլալով, եւ

¹ Կ'ենթադրուի՝ եւրոպական անունաց հայերէն գրութիւնը. Ժամոցի արեւելեան նաեւ հնազոյն անուններունը կ'ուզուէր նոր հնչմամբ պահել. ինչպէս են Աղլիւրդ, Արտաքին, Արաւս. (տես Բաղաժիւղ, 1845, էրես 366.)

² Colonia, Կոլոնիա. Գործք առաջ. Ժ. 2:

